

КЪМ ИСТОРИЯТА НА ФОТОГРАФИЯТА ВЪВ ВЕЛИКО ТЪРНОВО

Васил Мутафов

Началото на фотографията се свързва с имената на двама френски художници – Нисефор Ниепс и Луи-Жак Дагер. През 1826 г. Ниепс успява да усъвършенства своето откритие “писане със светлина” и получава първата хелиография – изглед от прозореца на кабинета му във френското село Сен-лу Варен.

Дагер започва съвместна работа с Ниепс за усъвършенстване на новото откритие, а след смъртта му открива способ за закрепване на позитивното изображение върху сребърни пластини, покрити с йод. Този процес е наречен “дагеротипия”. Той създава и първата камера за дагеротипни снимки.

Откритието на Дагер през 1839 г. е докладвано пред Парижката академия на науките и през същата година е обнародвано. Тази година се приема за рождена на фотографията.

Чрез дагеротипията се създават позитивни образи върху метал, но от тях не е възможно да се създават копия. Едно цяло десетилетие преминава в усъвършенстване на откритието. Английският изследовател Уилям Анри Фокс Талбот изоставя металните плочки и създава трайно фиксиран негатив върху светлочувствителна хартия, от който могат да се откопират позитивни копия. Така Талбот поставя началото на негативно-позитивния процес, наречен по-късно “талботипия”. Нововъведенията продължават.

През 1851 г. Фредерик Скот Арчър открива т. нар. мокър колодиев процес, при който с емулсия от колодий се залива стъклена плоча, която още мокра се поставя във фотокамерата. Този процес измества дагеротипията и талботипията и много бързо се разпространява в Европа и Америка. Поставя се началото на фотографията като професия и изкуство.

Тридесет години минават докато се открие нов способ. През 1880 г. Ричард Медокс въвежда сухите стъклени бром-желатинови плаки (Боев 1983, 9–165).

За началото на фотографията в България се знае твърде малко. Първият българин, усвоил фотографията непосредствено след откриването ѝ е Атанас Йованович. През 1841 г. той учи литография и гравьорство във Виена, но до края на живота си работи като литограф и фотограф в Австрия и Сърбия.

През 1862–1863 г. с фотографското изкуство в Сърбия се запознава известният възрожденец Атанас Карастоянов. Той става виден сръбски фотограф, но в България започва да работи след

Освобождението, когато се премества в София и поставя началото на фотографската династия Карастоянови чрез синовете си Иван и Димитър (Боев 1983).

През Възраждането българските търговци, занаятчии, интелегенти, учащи се и гурбетчии се снимат в ателиетата на десетки фотографи, появили се през 50-те години на XIX в. и особено след Кримската война в Цариград и съседните страни – Румъния, Сърбия, Русия, Австро-Унгария, Швейцария и др.

Проучването на оригиналните снимки, съхранявани в НБКМ–София, Регионален исторически музей, Териториална дирекция “Държавен архив” – В. Търново и частни колекции привежда в известност имената на следните фотографи, работили в отделните страни:

ТУРЦИЯ:

Цариград: Димитриос Михайлидис 1853–1879, Базил Каргопулу 1862–1872, Р. Назарет 1860–1864, Паскал Себах 1863–1883, Исарион 1865, Братя Абдулах 1871, Ел Шарк 1872, М. Папаян 1873, Братя Папаян 1876, Гарабет Багдазарян (без дата), Братя Гюлмез (без дата), Панцопуло (без дата), Фебус (без дата), С. Фелтел (без дата).

Одрин: Д. Михайлидес 1879–1912, Анжелин 1875, Антоанидес Феререс 1873, Т. Михайлидес (без дата).

СЪРБИЯ:

Белград: Атанас Карастоянович (без дата), Милош Костич 1867, Панта Ристич 1867–1870, М. Мих. Хаджарлиан 1871 Ф., Реецки 1877–1880.

Пожаревац: Франц Падович (без дата).

Лесковац: Христо Ников – 70-те год. на XIX в. (без дата).

Панчево: д-р Марк (без дата).

Загреб: С. Хоринг (без дата), Иван Стандл (без дата), Т. Варда (без дата), Мозингер (без дата).

РУМЪНИЯ:

Букурещ: И. Мандли 1862–1877, М. Б. Баер 1864, Т. С. Хитров 1865, Карол поп де Сатмари 1868–1878, Фанц Душек 1869–1870, В. Волентей 1868, К. Ф. Зигцер 1868, Н. Хитров и Катерина Стефанович 1871–1876, Т. С. Хитров и Теодорович 1875–1876, Франц Мандли 1877, А. Д. Райзер 1876–1877, Б. Егнер 1877, И. Станкович (без дата), И. Стефанович, Александер Майер (без дата), Шайер (без дата).

Галац: М. Волф 1865, М. Б. Рехниц, 1867–1873, Емил Керес 1872, Ото Билинг 1867, Н. Схиб (без дата), Юл. Уварди (без дата).

Плоещ: Н. Хитров 1871, Жан Тиедже 1876–1879.

Калафат: Т. Г. Кеслер – (без дата), (и във Видин).

Кладово: Захариевич и Йованович 1876, Херман Леон 1876.

Костанца: А. Магрин (без дата).

Гюргево: Братя Ромеди (без дата), Зиг Шварц (без дата).

Крайова: Юл. Удар 1868, Димитреску (без дата), Вилхем Байер 1874.

Браила: Хенрих Верман 1869, Юлиу Удвар 1870, Бени Кухс 1872, Йозеф Козмата (без дата).

Турну Северин: А. Медл 1877.

Турну Магуреле: Г. А. Пилц 1870–1871.

Яш: Б. Бранд (без дата), А. Чайковски (без дата), Нестор Хек (без дата).

АВСТРО-УНГАРИЯ:

Будапешта: Йосиф Хабшид 1865–1876, Армин Елиас 1860.

Дахен: А. Мюлер (без дата).

Грац: Леополд Буде (без дата), А. Бенуб Смалке и Клубе Нахф (без дата).

Виена: Лихтенщерн 1856, Г. Фюнш 1863, Георг Меркл 1865, Х. Хайд 1875, Л. Бацер 1875, К. Штресек 1876, Берхард Вахгл (без дата), Ф. Штресек (без дата), д-р Шекели (без дата), Р. Блумберг (без дата), Тифоксилис (без дата), Ю. Гентингер (без дата), З. Г. Стефанович 1878, Аделие (без дата), Август Виммер (без дата), Покорни (без дата), С. Вайсман (без дата), Сик Бипд (без дата), Филип Марковски, фото "Електра", фото "Бети" – Глешленберг (без дата).

РУСИЯ:

Петербург: "Новая фотография" 1868, Шульц Сапов 1874, О. Райзнер 1877, М. Андреев 1880, Г. А. Борел (без дата), К. Шапиро (без дата), Адлер (Кроншат) (без дата), Кандерсон (без дата), К. И. Майер (без дата).

Киев: С. фон Фохт 1878, Йон Кордиша 1876–1877.

Новочеркасск: В. Пантелеев (без дата).

Николаевск: Ф. Дюрнберг (без дата).

Болград: Я. А. Иванченко (без дата).

Ярославл: "Французская фотография" (без дата).

Одеса: Хлогинин 1867–1875, Абрам Вайнщейн 1867–1878, И. Антонополу 1870, Виктор Димо 1871, "Русская Фотография" 1870, Т. М. Григорашенко 1877, Яворски (без дата), Рудолф Феодорович (без дата).

Терасопол: И. Зелейнович (без дата).

Александровск: Б. Г. Коган (без дата), Л. Филцер (без дата).

Самара: А. Василиев (без дата).

Юзовка: А. Матюкин (без дата).

Троицк: О. Ф. Сепилов (без дата).

ШВЕЙЦАРИЯ:

Женева: П. Гаусен 1875, Е. Гарцин 1875, Емил Прикам (без дата), "Б. Г. Жлип и сие" (без дата).

Лозана: Оси Велти 1896.

ЧЕХИЯ:

Прага: И. Земечник и И. Томаш (без дата), Лохман (без дата), Г. Фидлер (без дата).

Табор: Александър Зайк 1871–1873, Ант. Зайк, 1874.

ГЕРМАНИЯ:

Берлин: Глайхенберг: С. Кратошвил (без дата).

БЕЛГИЯ:

Брюксел: Хуберт Варнот (без дата), Вилхем Ото (без дата).

ФРАНЦИЯ:

Париж: Бон Марше (без дата), Едуард Вагнер (без дата), Ледрос (без дата).

ЕГИПЕТ:

Кайро: Жак Галиц Енштейн (без дата), "Френска фотография" (без дата), Jilap и Joaillie (без дата).

Началото на фотографията в българските земи се поставя от пътуващи фотографи – чужденци. Изучили занаята в столиците на съседните страни, те обикалят градове и села, популяризират поредното откритие на XIX в.

Най-ранната снимка, направена у нас от неизвестен фотограф е от 1851 г. Направена е в гр. Шумен. Тя представлява първият български оркестър, основан от Михайл Шафран, дошъл с Лайош Кошут след унгарската революция от 1848 г. Сред единадесетте музиканти е Добри Чинтулов (Боев 1983, 13).

Първият българин пътуващ фотограф, чието име е известно, е Панайот Иванов от Калофер. Кога и къде е изучил фотографията, къде е работил, не се знае. В едно писмо от 1 април 1853 г. учителят Цветко Недев Самарджиев от Габрово до търновския учител Никола Златарски съобщава: "Господин Панайот родом калоферец, който замина преди 10-тина дни чрез Габрово сега трябва да е у поп Петкови; той снима с машина живописно лицето ви; добре ще сториш с Коконата Анастасия да се снимате; поздрави го и ако се снимате и аз трябва да се снима и се надявам от Габрово да побудя приятелите си...(и те да се снимат) (НБКМ – 1853).

От това писмо става ясно, че десет години преди Атанас Стоянович (Карастоянов) да открие ателието си в княжеския дворец в Белград (1863 г.), в България вече има изучил занаята фотограф. От 1853 до 1855 г. са известни няколко снимки на търновски фамилии, които могат да се припишат на П. Иванов (**Обр. 1**). Той не е работил с фирмени картони и не е имал свой личен печат. Това е допустимо, доколкото в Търново по това време не е известно името на друг фотограф. Знае се, че към 1864 г. той е ползвал за ателие изоставена кондурджийска работилница в къщата на Величко Хаджидечев в Габрово. През 1865 г. фотографът се установява в Трявна, от където са известни снимките на видните тревненци – Христо Даскалов, Илия Шиваров, оригиналите на ко-

Обр. 1. *Неизвестно търновско семейство, 1853 г. Фотограф вероятно П. Иванов*

Обр. 2. *Мокър печат на Д. Недялков и посвещение на Христо Ив. Книговезеца, 1874*

ито не се знае къде се намират (Маринов 1975, 28–29).

Няколко години следите на П. Иванов се губят, за да появи отново в Трявна в началото на 1869 г. На страниците на Общински вестник "Трявна" от 2 октомври 1937 г., бр. 39 Богомил Даскалов, син на Христо Даскалов публикува един запис, от който се разбира, че фотографът е имал някакви финансови затруднения и е бил принуден да заложит фотоапарата си при Хр. Даскалов срещу дълг от 6 турски лири, дължими на Илия Шиваров. На него той се подписва: "Уверявам ас Панайот Иванов – светлописец." Откупил ли е апарата си фотографът, продължил ли е дейността си не се знае. Известно е, че умира на 28 април 1884 г.

Друг пътуващ фотограф – Давид П. Недялков, неизвестно от къде се появява в Търново през 1874 г. От музейни и частни колекции са известни около 20 снимки на търновски, еленски, тревненски семейства. На една от тях има посвещение на гърба: "Господину Христу Иванову Книговезицу, в знак на почит и уважение. Ноември 1874 . Търново". Във фонда на РИМ-В. Търново се съхраняват още снимките на семейството на Стоян Момчилов от Елена, на Петър Бояджиев с жена си, портрети на В. П. Вълканов и Госпожа Бойка.

Всички снимки са подпечатани с мокър печат. Той представлява стилизиран елипсовиден венец с амурче, държащо снимка и надпис в средата (**Обр. 2**). Има

сведения, че през 1875 г. Давид Недялков е работел в Трявна, където "въртял доста добра работа". При него се учил на фотография тревненският иконописец и художник Симеон Ц. Симеонов (Б. Ф. 1971).

Друг светлописец, който свързва името си с Търново още преди Освобождението, е х. Христо п. Димитров (1850–1905). Той е син на известния тревненски зограф поп Димитър Кънчев. По време на пребиваването на П. Иванов в Трявна през 1869 г., 19-годишният Христо учи при него светлопис, но сведения, че се е занимавал с фотография имаме едва от 1876 г. На 26 април той снима участниците в заседанието на Първи търновски революционен окръг в гр. Г. Оряховица. На единствената запазена снимка личат Стефан Пешев, брат му Петър Пешев, Йонко Карагъзов и един неизвестен. Снимката е подпечатана с елипсовиден печат (ИМ–Севлиево, Инв. № 266/І–1). По време на Априлското въстание той се сражава с турците при Нова махала край Габрово в четата на Хр. Патрев, Т. Кирков и Станчо Грудев. Участва и в четата на поп Харитон и Бачо Киро (НБКМ 1116, 409).

През 1878 г. Х. П. Димитров, вече хаджия, се озовава в Търново в съдружие с бъдещия значим горнооряховски фотограф Иванчо Захариев от Самоков. Най-ранната датирана тяхна снимка е бюст на търновеца Иван Симеонов с посвещение на Евстати Мартинов от 21 септември 1878 г. Двамата фотографи не са имали свои фирмени картони за каширане на снимките. За целта използвали стандартни картони, на гърба на които залепвали фирмен етикет (**Обр. 3**).

Обр. 3. Фирмен етикет на х. Христо п. Димитров и Иванчо Захариев

Следващата 1879 г. двамата се разделят. Ив. Захариев се оженва в Г. Оряховица и остава там, а х. Христо п. Димитров остава в Търново. Около една година използва фирмените картони на

Обр. 4. Мокър печат на х. Христо п. Димитров

Обр. 5. Фирмен картон на х. Христо п. Димитров

завърналия се от Сърбия лясковски фотограф Христо Ников, които подпечатва с мокър елипсовиден печат (Обр. 4). Междувременно си отпечатва фирмени картони във виенската фирма Litn. K. Kriwanek със съответна емблема – разярен лъв, облегат върху щит с инициалите на фотографа и ограден с венец в стил сецесион. Над и под емблемата между стилизиран растителен елемент е отпечатан и текст на български и немски. Надписът показва, че все още не е решил да се установи в Търново и затова отбелязва – България, явно с намерение да работи като пътуващ фотограф. Но съдбата решила той да се ожени за търновката Йорданка и да остане там до края на живота си. Открива ателие в магазина на жена си, който бил в къщата ѝ на ул. "Кефалов" 989. Тогава си поръчва нови фирмени картони на български, на които отбелязва, че е фотограф в Търново (Обр. 5).

От х. Христо п. Димитров са запазени предимно портретни снимки на търновци и търновски семейства. Една обаче заслужава специално внимание, защото е уникална. През 1879 г. пред вилата на Ст. Стамболов той снима членовете на Временното руско управление в Търново.

През 1869 г. в Търново започва работа като фотограф Никола Златев (1843–1916 г.). Бохем по природа, през 60-те год. той непрекъснато пътува – Цариград, Атина, Седмоградско, Виена, Милано, Павия и Бергамо в Италия. Занимава се с музика, търговия и прави опити да получи образование в университетите на Виена и Павия. През 1866 г. изучава фотография, снабдява се с фотоапарат от Виена и работи в Милано. През 1869 г. на път за България минава през Лайпциг, от където купува още един фотоапарат. Поръчва си и картони, на гърба на които литографира надпис:

Никола Јанаки Златевъ
Свѣтлописецъ Търново

Заедно с тях носел и изработени в Италия картони на латиница:
Nicola Iahaci Slatief
Fotografo Terhova

Ръкописните спомени за него сочат, че той започнал работа през същата година като пътуващ фотограф в Трявна, където за осем дни спечелва 800 гроша – повече от изкараното в специалната (аптеката) на родственика му Маргарит. На следващата година свършва добра работа на панаира в Узунджово. "Изпробървя се орталъка свят и си свърших сичкия материал колкото носех. От Анадола имаше търговци, дошли с голям керван от по стотина камили. Всеки искаше да се фотографира и когато казах, че материалите свършват почнаха да дават по двойно и тройно. В Узунджово се появи и друг фотограф, но неговото беше проста фотография на тенекийка (феротипия) и народът не я харесваше. Аз бях виждал в Италия феротипия, но там тогава вадеха дребни снимки върху значки – тенекийки с карфичка."

На следващата година той отново снима на панаира в Узунджово. Колко време в следващите години Н. Златев отделя на фотографията, на търговията, специалната (аптекаството), на предприемачеството, музиката и на бохемски живот е трудно да се каже. След Освобождението той е аптекар, депутат в III и IV Велики народни събрания, общественик, един от създателите на ловно-рибарското и есперантско дружества в Търново. Нямаме основания да се съмняваме в достоверността на съхранените спомени за фотографската му дейност, но за съжаление неговата снимка до сега не е открита дори у наследниците му (Радев 1971, №1, 60–82, № 2, 81–102).

Цариградският фотограф – гъркът Димитриос Михайлидес е първият чужденец, чиито панорамни снимки на В. Търново са запазени.

Първата от тях е уникална. На нея фотографът е запечатал хълма Царевец с гъсто застроения на него турски квартал. Ясно личат множеството жилищни сгради, джамията, застрояванията около третата порта и "Балдуинова кула". Правят впечатление

застроеността около западната и част от южната страна на крепостната стена, конфигурацията на хълма, липсата на растителност в града и околностите му. От старото трасе на пътя за дн. Асенова махала слиза пътека, която води към брод през безводната р. Янтра. Добре личат зъберът от скали в най-южната част на хълма Трапезица и последните къщи на Табашката махала под него.

На втората снимка Д. Михайлидес е заснел панорама на града от последните години преди Освобождението. Липсата на едра растителност му е позволила да обхване почти цялата българска част на града. На преден план се виждат палатките на турските войници на мястото на дн. Областна управа и околностите на мястото на Интерхотел "В. Търново". Къщите по дн. ул. "Гурко" могат да се проследят от църквата "Св. Спас" до края на улицата – днес там е паметникът на Ив. П. Семерджиев. На югозапад личи пътят, по който по-късно се застроява дн. ул. "Х. Димитър". Долу край реката е някогашната циганска махала. Най-източно след Конака се редят къщите по дн. ул. "Ив. Вазов", магазините по ул. "Велчова завера", Стамболовия хан, хана на х. Николи, Дряновския хан, сградите около Стария пазар и тези в края на дн. ул. "Стефан Стамболов", която завършва в края на града до една поляна. Южно са сградите на мястото на дн. Търговски център "Европа".

Оригиналните снимки са били притежание на читалище "Надежда" и са подписани с красив почерк на френски "rag D. Michailides". От тези оригинали четвърт век по-късно търновските издатели Конаров и Ив. Ферменджиев произвеждат пощенски картички (Обр. 6). От

ретуша и оцветяването обаче, панорамата е загубила от документалността си и създава впечатление, че е рисувана. В частни колекции са запазени няколко документиранни снимки, правени в България през 1875 г. Вероятно през тази година е снимал в Търново и Д. Михайлидес.

Обр. 6. Панорама на Царевец. Пощенска картичка по снимка на Д. Михайлидес

Непосредствено преди Освобождението с Търново свързва дейността си румънецът Онорий Марколеско. Той идва тук от гр. Тулча и в продължение на 25 г. се превръща във фотолетописец

на града. Тъй като на дейността му има посветено изследване, тук ще отбележим само най-важните моменти от нея (Мутафов 2005, 355–365).

По време на Учредителното събрание на 10–16 февруари 1879 г. той снима депутати от всички краища на страната. По тези снимки по-късно се изработва табло на участниците в събранието. Негово дело са снимките на 17 пехотна дружина на княз Дондуков-Корсаков, на трета рота на Търновската

Обр. 7. Първата наборна комисия 1879 г., фотограф О. Марколеско

дружина, на първата наборната комисия за формиране на българската войска (**Обр. 7**), украсата на града за посрещането на княз Ал. Батенберг, делегатите на I, II, IV Велико народно събрание. Неговият обектив запечатва множество обществено-политически, административни и културни събития от местен характер. Автор е на снимките, документирани археологическите паметници, илюстриращи изследванията на К. Шкорпил (**Обр. 8**), оригиналните заснемания на народна празнична носия и хора от В. Търновско за първия мострен панаир през 1892 г. Той пръв снима княз Александър Батенберг и прибавя към името си – ПРИДВО-РЕН ФОТОГРАФ.

Обр. 8. Третата порта на Царевец, фотограф О. Марколеско

Представа за мащабната дейност на О. Марколеско дават неговите портрети и изгледи, съхранявани в НБКМ–София, ЕИМ–София, Държавните архиви и музеи във В. Търново, Габрово, Русе и др. частни колекции и семейни албуми. Това са десетки видни търновци и граждани от други краища на страната, пребивавали по един или друг повод във В. Търново. На неколкочатните негови изяви на международни изложения той получава медали и почетни дипломи. Става и действителен член на Общата ака-

демия за научно-технически изкуства в Брюксел.

През 1903 г. той се премества в гр. Варна, където през 1917 г. почива.

По време на Руско-турската война като военен фотограф в Търново пристига Йозеф Кордиша. До тогава е работил като фотограф на Киевския университет. Той снима поредица от 15 панорами на града, от които до нас са достигнали пет (**Обр. 9**). През 90-те години на XIX в. в Русия той ги издава като пощенски картички в поредицата "Виды Болгарии".

Обр. 9. Панорама на града, фотограф Й. Кордиша

От първото десетилетие след Освобождението отделни снимки са съхранени с имената на няколко малко известни фотографи: Вейднер и Едуард Либих (**Обр. 10**), Адолф Волфрам (**Обр. 11**), Димитър Василиев (**Обр. 12**), Георги Тимов (**Обр. 13**), Петър Габровски (**Обр. 14**). От тях заслужава внимание Е. Либих, който още през 1897 г. започва да тиражира снимки с изгледи от Търново в поредицата "Из търновските околности" (**Обр. 15 и 16**).

Вероятно Д. Василев не успява с фотографския занаят и започва да издава в края на века пощенски картички със свои заснемания на изгледи от града.

Австриецът Адолф Жозеф Бронфен се появява в Свищов като фотограф след приключване на Руско-турската война. Най-старите му фирмени картони, използвани до 1894 г., сочат, че той е фотограф в Свищов, Севлиево и Габрово.

Обр. 10. Портрет на неизвестен, фотограф Вейднер и Либих

Обр. 11. Фирмен картон на А. Волфрам

Обр. 12. Фирмен картон на Д. Василев

Обр. 13. Фирмен картон на Г. Тимов

Обр. 14. Търновски учител, фотограф П. Габровски

Обр. 15. Фирмен картон на Е. Либих

Обр. 16. Разрушена мелница след наводнението на 2 август 1897 г., ф. Е. Либих

През 1885 г. той се установява в Търново и работи там до 1925 г. (поне по-късно негови снимки не са открити). Живее и работи в най-новата част на града, която тепърва се застроява. Ателието му се намирало срещу новопостроената девическа гимназия в града. Снимката на тази сграда е най-старата датирана негова снимка от работата му в Търново – 1885 г.

Уникална е неговата снимка на честването на 1000-годишнината от смъртта на Методий – 1885 г. В първите години след установяването си в Търново, както останалите си колеги, Бронфен прави портретни снимки на стотици търновци – мъже, жени, занаятчии, търговци, интелигенти, военни.

По-известни от тях са портретите на съпругата и дъщерята на Хр. Ботев – Венета и Иванка, на жената на Хр. Караминков – Аника Костова, на учителките Иванка Коджова, Зорница п. Иванова, Мария Попова – жена на индустриалеца Ангел Попов, на Поликсена Бъчварова, Поликсена Тотева – внучка на видния адвокат Марко Тотев и Кръстинка – неговата дъщеря. Негови са снимките на видните великотърновци: Трифон Кънчев – кмет на града, подполковник Панайотов (котката), Джорджо Момчев, Иван Панов Семерджиев, Христо Георгиевич, Кирил Игнатов – доброволец във войната 1912–1913 г., Васил Мавриков – профсъюзен деец, Александър Протогеров, Христо Македончето, Петър Пешев от Севлиево – политически деец, Кръстю Стойчев от Тетевен.

С добро качество се отличават неговите семейни и сватбени снимки: Стоян и Иванка Хр. Ботева (8 януари 1906 г.), Тодорица и д-р Ст. Хаджипенчев (1902 г.), Танко Добрев с майка си и жена си, семейството на областен управител П. Горбанов, семейство Паскалеви, семейството на майор Стефан Герганов, семейството на Моско Москов и др.

Обективът на Бронфен е запечатал образите на редица дейци от културния, обществен и икономически живот на града: първите учители от училище "Йосиф I" 1894–1895 г.; Търновския певчески хор с диригент Ал. Шумелов 1895 г.; собственици и акционери от бирената фабрика 1896 г.; юнашкото дружество 1897 г.; строежа на ж.п. мостовете под града 1899 г. (**Обр. 17**); Мъжката гимназия като лазарет по време на Балканската война 1912–1913 г.; ученици на строежа на туристическата хижа на хълма "Царевец" 1925 г.; работници от ефорията "Ангел Попов" 1925 г.; Великотърновското поборническо дружество 1908 г.; войници от 18 Етърски полк, 22 септември 1908 г.; V рота от 20 Добруджански полк.

Бронфен постоянно работи и като пътуващ фотограф из селищата в Търновско. Запазени са негови снимки на членовете на кованлъшкото дружество "Просвета" 1904 г.; керамичната фабрика на Рашко Георгиев, 1910 г.; Братя Станоеви с работниците

Обр. 17. Строежа на ж.п. моста между двата тунела, фотограф А. Бронфен

си във фабриката за вейлки в Килифарево; настоятелството на църквата "Св. Никола – лети" с. Златарица; великотърновски ловци край с. Хотница.

Неговата популярност по селата го прави много търсен за сватбени и семейни снимки от градинарите-гурбетчии при периодичните им завръщания в България (Обр. 18).

Последните години на XIX в. са най-успешните за А. Бронфен. През 1899 г. той е награден на Марсилското изложение със златен медал и кръст. Същите получава и следващата 1900 г. на изложението в Кан, Франция.

Освен като фотограф, през 1890 г. Бронфен започва да се изявява като пропагандатор на природните и архитектурни забележителности на Търново.

Обр. 18. Сватбена снимка на градинар-гурбетчия от с. Миндя, фотограф А. Бронфен

Той издава през 1900 г. поредица от 20 пощенски картички с панорами на града и снимки на значими архитектурни обекти. В най-големи тиражи са издадени:

- Хисарът (Царевец) с джамията.
- Панорама на града с ж.п. моста.
- Панорама на града със Стамболовия мост.
- Улица "Булевард".
- Девическата гимназия.
- Света гора с двата моста.
- Търново с Трапезица.
- Асенова махала.
- Махала "Св. Троица".
- Общинското управление (Конака).

Следващата 1901 г. той отново ги издава, след което приключва с издателската си дейност. По-късно се появяват отново "Хисарът с джамията", 1903 г.; Общинското управление, 1906 г.; участници в VIII туристически събор в Никюп, 1908 г. По голяма част от картичките му в периода 1900–1933 г. са преиздавани от Стефан Кънев, Петър Минчев, Ноев & Минчев, Иван Владов, Иван Вителов, всички от Търново и Григор Пасков от София.

В работата си А. Бронфен използва малки и големи фирмени картони за портретни и групови снимки.

След като се установил в Свищов след Руско-турската война, той си поръчва първия фирмен картон във виенската фирма Verhn. Waschl Wien. Тези картони той използва и след като се премества в Търново – до 1894 г. На гърба им в три медальона са изобразени създателите на фотографията Талбот, Дагер и Ниепс, а в четвърти емблемата – символ на химията. Между медальоните е изписан вензел с първите букви от името му. Под него на латиница следва надпис "Адолф Жозеф Бронфен фотограф в Свищов, Севлиево и Габрово в България" (**Обр. 19**). След установяването си в Търново Бронфен си отпечатва квадратни етикети с изображение на птичка и клонка и името, а от 1891 г. до 1900 г. той използва бели и черни картони, оформени в стил сецесион с надписи на латиница и кирилица. Като месторабота и живеене посочва само Търново, България (**Обр. 20**). От 1900 г. използва нови картони с надпис на български, наградите от марсилското

Обр. 19. Първият фирмен картон на А. Бронфен

Обр. 20. Вторият фирмен картон на А. Бронфен

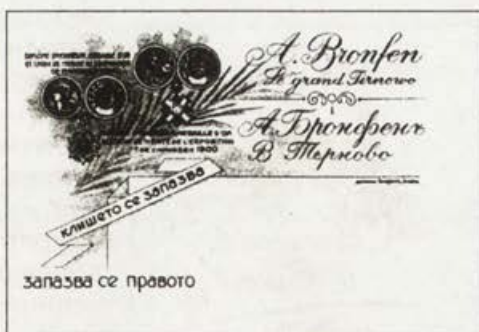
тон, със същото оформление от фирмата СЕСО. Надписите са ръкописни на български, а само името на В. Търново е и на френски с печатни букви.

За голямоформатните снимки – над 9/12, Бронфен използва стандартни картони, употребявани и от други фотографи, на които рядко е отбелязано името му.

Ателието на Бронфен се е намирало в новата част на града и не се отличавало с богатство на интериора. В първите години клиентите се снимали на фона на опънато платно. Подът е бил подкован с дъски, върху които е постлана двуплата черга. Сядали върху обикновени столове от това време, подпрени върху бутафорни канелюрна колона и парапет. По-късно чергата е сменена с малко килимче, а още по-късно с голям килим, който е един и същ на всички снимки. Интериорът се допълва от два вида вносни виенски столове и двойно канапе. Две от стените са изрисувани с архитектурни детайли, дървета и растителност.

Фотографската му дейност продължава до 1925 г., след което негови снимки не са познати. С тридесетгодишната си дейност А. Бронфен се изявява като втори по значимост търновски фотограф.

От 1900 г. започва съвместната работа на Панайот Николов Посталов (р. 1877 г.) и Никола Стоянов Нанков (р. 1885 г.). Тя продължава до 1930 г. През този 30-годишен период те работят

Обр. 21. Третият фирмен картон на А. Бронфен

изложение и изображение на двете страни на златен медал и почетен кръст. От 1901 г. е вече с нов фирмен картон, на който са изобразени медалите и кръстовете от изложениата от Марсилия и Кан. Надписите са на френски, а градът е вече В. Търново на френски и български с ръкописни букви (Обр. 21). Тези картони той използва до 1915 г., а от 1916 г. – последния по вид картон

Обр. 22. Единственият фирмен картон на Посталов и Нанков

както заедно (Обр. 22), така и самостоятелно (Обр. 23 и 24) като подпечатват снимките си с отделни мокри печати, на които са изписани имената им. Няма търновско семейство, което да няма тяхна снимка от първите десетилетия на XX в. До нас са достигнали портретни и групови снимки на видни търновци и семейства им – общественици, учители, търговци, лекари, политици, имената на които през годините и превратностите на времето са позабравени. В много отношения само снимките на "Посталов и Нанков" напомнят за тях: Н. Живкова-учителка, Леон Филипов с приятели, братя Хамамови, Тодор Амиорков, д-р Ст. Стоянов, Г. Генчев-Ахтар, семействата на Марко Тотев, Никола Габровски, Александър Пенчев, Давид Тулешков...

От съвместната им дейност са останали като спомен за поколенията мигове от живота на Търново: Градския струнен оркестър 1903 г., Спомен от Окръжната земеделска изложба 1905 г., Обявява-

Обр. 23. Празник на шофьорите – 17 май 1934 г., Спасов ден, фотограф Н. Нанков

не на българската независимост 1908 г., членове на централното кооперативно дружество "Развитие", учителски курс за подготовка на главатари на юнашки чети.

Много голяма активност в самостоятелната си работа проявява Н. Нанков след 1925 г., оставяйки уникални документи: състава на Търновския окръжен съд 1925 г., членовете на ръководството на ловно дружество "Сокол" 1925 г., Градския общински съвет 1925 г., основите на художественото училище 1925 г., водния синдикат "Янтра" 1926 г., честване на деня на детето 1927 г., учредителен конгрес на шахматните клубове в България 1928 г., конференция на Съюза на популярните банки 1930 г., ловно-рибарското дружество 1930 г.

Обр. 24. II полицейски участък, 1932 г.

Особено активен е Н. Нанков след 1930 г.: учредителен конгрес на Българската въздържателна федерация 1931 г., протестна акция против Ньойския договор 1931 г., ден на детето 1932 г., журито по приемане проекта на днешния военен клуб 1933 г., мъжкият хор при освещаване на църквата "Св. Богородица" 1934 г., випуск 1935 г. на девическата гимназия 1935 г., молебен по случай раждането на Симеон 1937 г., общинските съветници 1938 г., театралният състав при читалище "Надежда" 1939 г., духовата музика при Търговската гимназия 1940 г. и много други.

Ателието на Н. Нанков на ул. "Дондуков", срещу паметника "Майка България", работи до национализацията в края на 40-те години на XX в.

През 90-те години на XIX в. в Търново започва работа австриецът Филип Шламбора в съдружие с неизвестния фотограф Серафимов. От съвместната им работа са останали малко снимки. Заслужава внимание тази на Търновското музикално дружество "Струна" (1907 г.), в което свири младият Цанко Хараламбиев (Обр. 25). С него се сдружава Филип Шламбора и двамата основават ателие "Прага" – 1908 г. (Обр. 26). Наред с обичайното снимане на търновски граждани в продължение на няколко години, подтиквани от ръководството на туристическо дружество "Трапезица", те се заемат да документират старата архитектура на В. Търново и Арбанаси. Така до нас достигат автентични ин-

В. ТЪРНОВСКО МУЗИКАЛНО Д-ВО „СТРУНА“

Осн. на 3/VII 1904 год.

☽

Сним. на 10/VI 1907 год.

Серафимов & Сие, Шламбора, Търново

Обр. 25. Великотърновско музикално дружество "Струна", 1907 г.

Обр. 26. Фирмен картон на ателие "Прага", 1908 г., фотограф Ф. Шламбора и Ц. Хараламбиев

Обр. 27. Фирмен картон на Ц. Хараламбиев, 1909 г.

териори от арбанашката църква "Рождество Христово" и Костанцалиевата къща. Особено ценни са изгледите от възрожденски площи, улици, къщи, църкви от Търново: площад "Баждарлък", Табашката махала, ул. "Н. Пиколо" с училище "Св. Кирил", месарските магазини северно от халите, ул. "Ив. Панов", ул. "Гурко", ул. "Опълченска", къщите на Кочашеолу, Мехмед ага, Д. Ангелов, х. Кочо, Чавов, Старата митрополия, входа на църквата "Св. Георги", "Сарафкината къща", "Къщата с маймунката" и др.

Двамата фотографи правят първите снимки, документирали обявяването на независимостта на 22 септември 1908 г. на хълма Царевец. Особено популярни стават те след като са разпространени на пощенски картички от търновския издател Ив. Ферманджиев.

През 1909 г. Ф. Шламбора напуска града и Ц. Хараламбиев започва да работи самостоятелно (**Обр. 27 и 28**). Междувременно става домакин на дружество "Юнак" – клон В. Търново. В продължение на повече от десет години той снима изгледи и панорами на града, търновски граждани, местни събития. От това време са запазени снимки на: Балдуиновата кула с Хисаря, Балдуиновата кула с Френкхисар и турската махала, църквата "Св. 40 мъченици", Настоятелството на туристическо дружество "Трапезица".

Обр. 28. Колоездачно дружество на излет до Елена, 1909 г.

През 1911 г. Ц. Хараламбиев снима откриването на V-то Велико народно събрание. В един монтаж от 8 снимки, показващи това събитие и тържествата по този повод, основна фигура е цар Фердинанд: Фердинанд открива V-то ВНС; ръкува се с официалните лица; приема парада; свитата му наблюдава парада; приема поздравления; на път за летния дворец; в разговор с министри; марш на юнаците пред Фердинанд.

Последните негови снимки са документирали един молебен в Руските гробища през 1922 г. Между участниците е ген. Кутепов. Друга снимка представя освещаването на туристическата хижа на 25 май 1922 г.

В годините между двете световни войни работят и други великотърновски фотографи-полупрофесионалисти, временно наемайки общи ателиета, занимавайки се и с други дейности. Това са: Иван Г. Дервишев, Иван Н. Абаджиев, Иван Г. Николов, Марин К. Мутафов, Марко Ц. Петков, Никола С. Нанков, Яким Н. Стоянов. Великотърновци са запомнили Фото "Идеал", Фото "Руйчев". Трябва да се има предвид, че през този период, макар техниката да се усъвършенства, качеството на произвежданите снимки се влошава. Тонирането на снимките не се практикува, новата фотохартия рядко се кашира върху фирмени картони. Фотографията става широкодостъпна любителска дейност. Фотоизкуството става занимание на изявените професионалисти.

От направения преглед на историята на фотографията във В. Търново личи, че много страни от дейността на търновските фотографи остават непознати за нас. Едни са се изселили твърде рано, другите не са оставили наследници, от които да се събере информация за дейността им. Данните за тях сме извлекли преди всичко от снимковото им наследство, съхранявано в музеи, библиотеки, архиви, в семейните албуми на търновци, в частни колекции. Надяваме се нашият малък принос да допринесе имената им да не бъдат забравени, защото тяхната дейност е нашата и на бъдещите поколения памет за миналото на Велико Търново и неговите граждани.

ЛИТЕРАТУРА:

Боев 1983: П. Боев. Фотографското изкуство в България. С. 1983.

НБКМ 783: НБКМ ф. 783, а. е. 64, л. 25.

Маринов 1975: М. Маринов. Неизвестни до сега пионери от Габрово, Трявна и В. Търново – Българско фото, 1970, 5.

БФ 1971: Българско фото, 1971, 1, 6–8.

НФКМ 1116: НФКМ – БИА. Анотации на пенсионните дела на поборници, № III 6, дело 409.

Радев 1971: Ив. Радев. Животът на аптекаря Н. Златев – Архив за поселищни проучвания, №1 и № 2, 1991.

Мутафов 2005: В. Мутафов. Великотърновският летописец Онорий Марколеско 1844 – 1917. – ИРИМ ВТн, XIX, 2005, 355–366.

SUR L'HISTOIRE DE LA PHOTOGRAPHIE A VELIKO TARNOVO

VASSIL MOUTAFOV

(Résumé)

En 1839 on enregistre la photographie en tant que découverte scientifique, tandis que 1851 est l'année qui marque le développement de la photographie comme profession et art.

En 1853 à Tarnovo commence à travailler le premier photographe voyageur Panajot Ivanov de la ville de Kalofer. Jusqu'à la fin du XIX s. les tarnoviens, et tous les bulgares en principe, utilisent les services de beaucoup de photographes professionnels qui avaient ouvert leurs ateliers dans les pays voisins balkaniques et les grands pays européens notamment la Turquie, la Roumanie, la Serbie, la Russie, l'Autriche-Hongrie, et d'autres. La photographie de même devient populaire en Bulgarie.

Jusqu'à la Libération de la Bulgarie à Tarnovo travaillent aussi David P. Nedialkov, Christo Dimitrov de Triavna, Nikola J. Zlatev de Tarnovo, Dimitrios Michaïlides - un grec de Tzarigrad, Joseph Kordicha - un photographe de l'université de Kiev. Pendant la première décennie après la Libération à Tarnovo s'installent: Veidner, Eduard Libich, Adolphe Volphram - des autrichiens et les bulgares - Dimitar Vassiliev, Guergui Timov, Petar Gabrovski. Au cours de 30 ans à Tarnovo travaille Onorij Markolesko - un roumain qui devient un photo-chroniqueur de la ville. Dès 1885 à 1925 ici travaille le photographe tarnovien dont l'activité est très importante - l'autrichien Adolphe Bronfen. Durant les premières décennies du XX s. dans la ville réalisent leur activité ensemble et à part Panajot Postalov, Nikola Nankov, Phillippe Chlambora, Tzanko Charalambiev et encore d'autres quasi-professionnels.

Dans l'article on envisage leur oeuvre personnelle créative et leur héritage de photos, conservés dans des musées, archives, bibliothèques, collections privées et albums de famille - la mémoire du passé de Veliko Tarnovo et de ses habitants.